I

Був собі раз у Галичині староста, та й острий-преострий! Вони-то в тім краю всі острі, але староста пан Зам'ятальський був іще геть-геть остріший від інших. Хоч молодий іще чоловік — йому ледве минуло 45 літ — він не тільки авансував уже на те високе і одвічальне становище, але загалом мав славу взірцевого старости, а дехто вважав його "мужем будущини", призначеним на те, щоб усім "елементам перевороту" в краю показати де раки зимують, що в галицькій "одинокій урядовій", а також у "другій крайовій мові" виходить більше-менше на одно і означає той педагогічний метод, який у святім письмі описано гарними словами: "дати кому рани і скорпіони".

Коли ж слава сього пана старости швидко по його вступленні на урядування почала приймати попросту страховинні розміри, постановив я уладити собі прогулку в його повіт, щоб на собі особисто досвідити благодаті його адміністративної здібності. Надто я міг повеличатися, що був старим шкільним товаришем пана старости, і се додавало мені надії, що неохибно від нього самого і від його підвладних дізнаюся не одної цінної речі для прояснення внутрішньої політики.

Наразі я заїхав у відлюдне, належне до того повіту гірське село, де, як то у нас кажуть, медвідь рогачку замикає, а світ дошками забитий, і почав собі помаленьку студіювати відносини. Та ледве минуло два дні, коли в селі появився жандарм, простісінько примашерував до моєї хати і остро запитав мене, чи маю пас. Я відповів, що я, богу дякувати, не з-за границі, і показав йому різні свої папери, якими ідентичність моєї особи була вилегітимована достаточно. Але для строгого "ока закону" сього всього було замало і він візвав мене зараз забиратися з ним до М., столиці і резиденції пана старости. Се була досить далека і тяжка дорога, більше як 20 кілометрів, горами, лісами і дебрями. Справедливо побоюючись, що в тих відлюдних пустелях у мене несумнівно є шайка уоружених спільників, які захочуть відбити мене з рук справедливості, прикрасив жандарм мої руки добре припасованими залізними

обручками, що були злучені залізними брязкальцями, і, так пристроєний, вибрався я в добрій обезпеці в дорогу, "день перед мною, а ніч за мною". Я ж мав намір подорожувати для студій, то й отся оригінальна піша прогулка була для мене також свого роду студією.

Скоро ми вийшли з села і піддержування строгої урядової поваги зробилося зовсім безпредметне супроти безлюдних піль і лісів, то жандарм, що досі зі своїм карабіном і настромленим багнетом ішов за мною крок у крок, підійшов так, що порівнявся зо мною, і почав розмовляти зовсім по-людськи і добродушно. Показалося, що він знає мене дуже добре ще з моїх студентських часів, кілька разів був у мене в хаті і читав декілька моїх книжок. Він просив вибачити йому сьогоднішнє арештування. Адже ж він знає, що я в селі не зробив нічого злого, бо він цілісіньку ніч патрулював, і слідив, і переслухував людей, що мали яку-небудь стичність зо мною, але не міг довідатися про мене нічогісінько противзаконного. Але від пана старости одержав він острий і виразний наказ — арештувати мене на всякий випадок і привести до нього в кайданках.

Я постановив був собі нічому не дивуватися, що спіткає мене в тій части моєї тіснішої вітчини. Але при оповіданні мойого вірного сопутника мені таки тяжко було витримати при своїй постанові. Тим цікавіше ждав я особистої розмови з паном старостою, яка отсе мала наступити.

Скоро ми ввійшли в обруб міста, жандарм відступив від мене і, відповідно до припису, йшов о крок за мною зі строго урядовим виглядом. Пройшовши через місто, де я своїми наручниками на всіх прохожих зробив більше або менше мішане вражіння, ми дійшли до забудувань староства. Се був звичайний маломіський партеровий дім з широчезним подвір'ям, стайнею, стодолою і з криницею з журавлем на середині. Кури і качки проходжувалися по подвір'ї, а надутий, вічно сердитий і булькотливий індик, бачилось, панував над усіми і виглядав мов символ сього цілого урядового місця.

В сінях стояло кільканадцять селян у драптивих одежах, з шапками в руках. Жандарм, що, очевидно, вернув із подібної місії, як і мій, стояв, опершися о дерев'яну галерею, поставивши сумирно свою "жінку", себто свій карабін, обік себе. При моїм приході оба жандарми привіталися і пробуркотіли кілька незрозумілих для мене слів. Селяни розступилися в дві лави, і ми ввійшли до тісного, досить темного і брудного і зовсім порожнього передпокою. Тут жандарм зняв із мене кайданки і крадькома поцілував обі мої руки в тих місцях, де від тиску заліза понабігали були сині обручки. Здається навіть, що при тій нагоді він кулаками обтирав собі щось із очей, але, може, се так тільки мені видалося, бо вже в найближчій хвилині він стояв випростувавшися як струна і, відвернений від мене, обтріпав свій мундур, застукав розмірено три рази до дверей повітового "святая святих" і, не покликаний, ввійшов досередини.

Я лишився сам у передпокої. По звичайних двох годинах чекання жандарм вернув і велів мені ввійти. Він ввійшов за мною, велів мені зупинитися близько порога і сам станув німий і випростуваний у "штелюнку" обік мене. Пан староста сидів при своїм урядовім столі на супротилежнім кінці досить просторої кімнати і писав щось. Здавалося, що він дуже затоплений у якійсь вельми пильній праці, бо пройшло кілька мінут, поки здужав відірватися від неї і обернутися до нас лицем. Усе ще обернений до нас плечима, а тільки зирнувши зизом і не рушаючися з місця, він озвався чи радше буркнув:

— Прошу ближче!

Ми з жандармом поступили кілька кроків ближче до нього.

— Як називаєтеся? — запитав пан староста, що тим часом устав був із крісла і змірив мене своїм орлиним зором від ніг до голови.

Я відповів на його питання.

— Можете йти, Бордуляк, — промовив він, обертаючися до жандарма, — але зачекайте там у сінях.

Жандарм салютував по-військовому, зробив остро військове "kehrt euch"1 і пішов.

Пан староста поступив пару кроків до мене. Його лице було зовсім супокійне, лише стиснені уста виявляли тверду рішучість.

— П-гане, — промовив він до мене таким голосом, яким можна би було промовити до сумління глухонімому коневі, — як ви смієте приходити до мойого повіту і бунтувати мені хлопів?

Я відповів зовсім покірно, що не бунтував нікого, а хіба тільки від деяких баб позаписував пару опришківських пісень.

— Пане, не жартуйте! Справа поважна. Я маю докладну реляцію про все, що ви робили і говорили.

— То мене дуже тішить, коли се справді така докладна реляція, — промовив я. — То в такім разі пан староста певно знають, що я не зробив нічого противзаконного.

— Так що ж ви робили?

— Думаю, що ліпше буде, — осміливсь я відповісти зовсім скромно, — коли пан староста зволять мене випитати тілько про ті незаконності і бунтарства, про які там стоїть у реляції. А все інше пану старості може бути байдуже.

— Ні, пане! Ніщо мені не байдуже! — відповів усе ще грізно пан староста, знаючи добре, що в його реляції нема нічого такого.

Замість відповіді я поклав перед ним свою записну книжку, де я позаписував народні пісні і бібліографічні виписки із старих церковнослов'янських друків, знайдених мною в церкві того села — розуміється, руськими й церковнослов'янськими буквами. Пан староста вхопив книжку і почав перегортати картки, але на його чолі знов почала набігати гнівна жилка.

— А се що має бути?

— Записки і виписки, які я поробив у вашім повіті. Адже в реляції, певно, щось про них говориться.

Пан староста ще раз кинувся перегортати картки книжки і знов відвернувся від неї розчарований.

— Я сього монгольського письма не вмію читати. Розповіджте мені усно, де і з ким ви були, що робили і що говорили?

— Жаль мені дуже, але я все забув. Пан староста зрештою знають се все ліпше.

— Відки у чорта маю я се знати? — скрикнув староста.

— З вашої докладної реляції. Зрештою пан староста веліли мене ув'язнити і закувати.

— Що? Закувати? — перебив мені староста. — Я велів вас... закувати? Пане, як смієте...

— Про се ми ще поговоримо пізніше. Я тілько думав, що коли пан староста дали таке виразне розпорядження жандармові в тім дусі, то мусите преці найліпше знати, якого злочину я допустився. Отже ж, жадаю, щоб мене переслухано про той мій злочин або зараз відставлено до суду.

Пан староста попав у велике пересердя і почав, очевидно збентежений, бігати сюди й туди по канцелярії, булькочучи якісь слова і фрази без ладу і зв'язку, — не знати було, чи то монолог, чи призначена для мене, але держана в дуже загальних виразах моральна проповідь.

— Ну, чи бачив хто таке! Ось тобі на! Такий премудрий панич! Зараз його переслухуй, а він усе забув. До суду його віддавай. Ну, ну, суд нам не втече. Про ті самі злочини! Ого-го, щоб я був такий дурний і зараз таки, ні стій ні пожди, допустив аж до злочину. Се би вам було дуже на руку. Але я... пишно б я на тім вийшов! О ні, мої панове! Не туди взялися. Я не буду під вашу дудку танцювати. Я розумію своє становище зовсім не так, як вам се сниться. Зовсім не так! Я почуваю себе одвічальним, од-ві-чаль-ним, розумієте! Одвічальним за спокій і порядок у моїм повіті. А тут приплентається такий панок бозна-відкіля і важиться без мойого дозволу і без контролю швендяти по селах та відбувати по ночах сходини з мужиками!

І нараз зупинився, приступив до мене майже ніс до носа і запитав швидко і остро:

— Про що ви говорили з мужиками минулої ночі на попівськім подвір'ї?

— Не знаю, пане старосто. Запитайте мужиків.

— Ага, коли б, бестії, хотіли що сказати! Зрештою — розуміється — я вже знайду способи, щоб вивідати все до слова.

— Отець парох був також при тім. Запитайте пароха, — промовив я іронічно, бо ніяких нічних сходин на подвір'ї не було.

— Ага, сей якраз до того! — скрикнув сердито пан староста. — Такий бунтівник, задирака, неспокійна голова, такий... такий... такий шизматик найгіршого гатунку.

І він кинувся знов бігати по канцелярії, розмахувати руками і пережовувати бавовну свойого монологу. Нараз зупинився знов і наблизився до мене — сим разом з виразом глибоко стурбованого трагічного батька.

— Але прошу ж вас, пане доктор! Адже ви розумний чоловік... Як же ви могли бути такі необережні, такі... такі... такі неделікатні, їй-богу, c'est le mot2, неделікатні. Адже ж знаєте моє одвічальне становище і навмисне їдете сюди, щоб наробити мені клопотів. Якраз мені! І за що? Пощо?

Я витріщив очі і відповів, що про його становище і про його одвічальність у мене й помислу не було і що я приїхав сюди тільки для того, бо мені було треба.

— Треба! — скрикнув він напівсердито а напівсумно. — Н-не, се можете говорити кому іншому. Мене чей же не переконаєте, що ви задля отсеї мазанини, — і він з погордою підняв зо стола мої записки, щоб зараз же з подвійною погордою кинути їх знов на стіл, — задля сих дурацьких співанок та старих церковних шпаргалів вибиралися в таку далеку та утяжливу дорогу. Розуміється, ви не хочете виявити мені добровільно всю правду, хочете загнути мені харамана і в душі смієтеся з мене, знаючи напевно, що наклали мені в гніздо зозулиних яєць, а вже там найдуться такі, що висидять їх. О так, се з вашого боку так гарно, так благородно!

Його голос із стенторового крику знизився аж до плаксивої балаканини. Зворушення почало, очевидячки, опановувати його душу. Нараз немов нагле просвітління спалахнуло в його мізку. Він простяг мені свою чесну правицю і скрикнув майже радісно:

— Адже ж ми старі знайомі, докторе! Шкільні товариші, ге-ге! Ну, сідай же, старий пайташу! Може, цигарко позволиш? Ах, правда, не

вживаєш, — пам'ятаю, пам'ятаю! З принципу! Га, га, га! То був твій перший принцип! А потім прийшли інші, такі, що боже змилуйся!

Він сидів напроти мене за своїм урядовим столом і жалібно хитав головою.

— Ах, Іване, Іване, що зробилося з тебе! З твоїм талантом, з твоєю пильністю, з твоїм знанням — що б то могло вийти з тебе, коли б не ті прокляті принципи! Та ба, ти все був перекірливий, аби не так, як інші, і так воно й мусило вийти, як вийшло. Я ще надіявся — і, вір мені, ще й зовсім, зовсім інші надіялися, що ти таки поправишся, успокоїшся, вийдеш на відповідну дорогу. Та, — скажи мені сам, — як же тут не стратити надію, дивлячися на твої поступки!

Він замовк. Кілька хвиль стояла така глибока тиша в канцелярії і в цілім будинку, що чути було зовсім виразно, як там на подвір'ї сердито булькотав індик. Нараз пан староста схопився раптово, і на його лиці змалювалося заклопотання.

— Але ж, любий мій, ти, певно, голодний. Я радо запросив би тебе до себе на обід, але...

Я подякував йому і додав, що радше пообідаю в місті, бо ж надіюся напевно, що буду пущений на вільну ногу: адже ж пан староста знають дуже добре, що я зовсім не винний.

— О, любчику! — відізвався пан староста, розсміявшися сердечно. — Помиляєшся дуже. Невинний! Ти невинний? Але ж ти вже тим самим винний, що загалом існуєш. А ще до того тут, у моїм повіті. Знаєш, я не можу тобі дарувати сього. Справді, се було негарно з твого боку зробити такого збитка мені, твойому давньому шкільному товаришеві. І за що? Чисто і виключно з рафінованої злоби, щоб мені в намісництві наробити клопотів, щоб підкопати моє становище. Ну, признайся лиш одверто, хіба се не правда?

І він поплескав мене по плечі і, мов закоханий, притис мене до своїх грудей.

— Значить, я арештований? — запитав я.

— Арештований! — скрикнув він, немов переполошений. — Що се знов за концерт! Я — тебе арештувати! Мого давнього шкільного товариша арештувати, того, що так часто вироблював мені шкільні задачі! Того, що помагав мені при матуральнім екзамені! Ні, ані на хвильку ти не був, ані не єси арештований!

— Значить, можу йти собі геть?

— Геть? А то куди?

— До міста. Я мав би тут іще деякі орудки.

— Ну, що ти! В такім нужденнім гнізді ти мав би якісь орудки! Ні, ні, я тебе не пущу. Я рад, що раз можу побалакати з розумним чоловіком, а ще до того зі старим шкільним товаришем. А до того — ти ж, певно, думаєш іще сьогодні вертати до Львова, правда?

Я сказав, що се ще в мене не постановлено напевно, що я ще не думав про се.

— Але ж так, так, їдеш до Львова, — мовив він з якимсь особливим, напівблагальним, напіввіщим притиском. — І знаєш що? Адже ж від нас тут битих шість миль до найближчої стації залізної дороги. Гарний закамарок, правда? Отже, що то я хотів сказати тобі? Ага! Дам тобі свій власний повіз, за три години будеш на стації. Значить, маєш іще цілу годину часу і лишишся у мене. Так і бути, так і бути! Прошу не супротивлятися!

До дверей застукано три рази якоюсь, чути було, тремтячою рукою.

— А се що таке? — промимрив староста і глипнув на годинник. — Ага, се, певно, начальник із К.!

І, обертаючися до мене, промовив з немалими гордощами:

— Гляди лише, любий мій, заглянеш тепер у тайники моєї внутрішньої політики. Надіюся, що заховаєш се для себе, — зрештою як тобі подобається, бо я знаю, що роблю. Отже, поперед усього матимеш доказ, яка точність панує у мене в службі. Ти чув, як отсе власне застукано до дверей. Поглянь лише, якраз тепер вибила дванадцята, і на сю саму годину завізвав я перед тижнем до себе війта з К., щоб здав мені рапорт, як випали вчорашні вибори до ради громадської в його громаді. Ану, поглянемо, чи се він.

Стукання почулося вдруге, і на поклик пана старости справді ввійшов згаданий начальник громадський і, поклонившися низенько, зупинився біля дверей.

— Ну? — буркнув до нього пан староста.

Мужик мовчав і поклонився ще раз, ще нижче. Пан староста встав зі свого місця і наблизився до мужика.

— Ну, як же там випало?

— Прошу пана старости... я тому не винен... Обурення в цілім селі було велике... я мусив уживати всіх способів... — гикався заклопотаний начальник.

— Ну, і як же там випало? — громовим голосом гукнув пан староста.

— Партія читальників побідила...

В тій хвилі дві блискавки мигнули в канцелярії. Се брильянт на перстені в пана старости блиснув до сонячного світла при дворазовім бистрім руху його правиці. Рівночасно залунав дворазовий різкий ляск. Се були два грімкі позаушники, якими пан староста почастував громадського начальника в одну й другу щоку.

— Ти, лайдаку! На, маєш! І зараз мені марш і внеси протест проти сього вибору!

— Та протест уже готовий, прошу пана старости, — промовив селянин, принявши позаушники як щось таке, що зовсім належить до порядку речей і невідлучне від урядової поваги.

— Вже готовий? Де ж він?

Селянин виняв із своєї борсукової торби велику хустку, а з неї вив'язав зразу якийсь великий звиток, а з нього виняв невеличку книжку, а з неї витягнув записаний і по-канцелярійному зложений аркуш паперу, який і подав пану старості з глибоким поклоном.

Острий пан перебіг по папері своїм орлиним оком, зложив його, як належиться, і мовив:

— Добре. Можеш іти.

І селянин, описавши зігненою в каблук верхньою частю свого тіла поземе півколесо, вийшов за двері.

— Бачиш, мій любий, оттаку школу я проходжу з сим хлопством, — озвався до мене пан староста з видом правдивого тріумфатора. — Так треба поводитися з сим народом. Знаю, ти зараз почнеш загороджувати мені дорогу своїми принципами, але я кажу тобі — все те дурниці. Життя — практичний учитель, а становище старости не менше трудне,

не менше одвічальне, як становище коменданта в війні. Спокій і порядок — ось що мусить бути вдержане за всяку ціну.

— А я думав, що при тім повинні шануватися й закони, — завважив я.

— Е, що там закони! — вирвалося з уст пану старості. Та зараз по тім він скорчив лице, як чоловік, що розкушує зернята перцю, і мовив:

— Ну, т-та розуміється! Закони! Але се ж те саме, що й я казав. Спокій і порядок! В тім висять закон і пророки. Бо що таке спокій і порядок? Щоб жандарми не мали нічого надзвичайного рапортувати мені, щоб я не мусив поночі та в слоту висилати їх на шпіонування, щоб нікого не провадили до мене в ланцюжках, щоб я не потребував списувати протоколів, роздавати позаушників, саджати до арешту. Чи думаєш, що все те справляє мені таку велику приємність? Можеш переконатися на собі самім. Адже ж я люблю тебе, шаную тебе дуже високо! І пощо ж ти мусив шлятися якраз по моїм повіті і зовсім не подумав навіть, що я нізащо не можу стерпіти сього? Закон — не закон, але я не можу, кажу тобі се раз назавсіди!

Було стільки правдивого чоловіколюбія і дитячої неповинності в його словах, що я не міг насерйо сердитися на нього. Хто знає, коли б я був ним і на його місці, чи й я не був би так само думав і поступав, як він!

— А все-таки здається мені, — промовив я, — що спокій і порядок не зовсім те саме, що законність. Візьмімо зараз найближчий приклад. У селі К. панує отсей начальник з невеличкою жмінькою багатих газдів, як необмежені пани. Вони винаймають громадські грунти, нищать громадський ліс, обкрадають громадську касу, обертають громадські гроші на свої приватні спекуляції і накладають на решту громадян такі додатки до податків, як їм подобається. Чи се спокій і порядок?

— Вибачай, любчику, не можу допустити, щоб ти так говорив про незаплямений автономічний уряд! Усе, що ти отсе сказав — неправда,

не може бути правда. Повітовий люстратор розслідив усі ті безглузді зажалення і протоколярно ствердив їх неправдивість. Се в мене порядок, і на тім хочу мати спокій.

— Навіть у такім разі, коли люстратор доконав сього урядового очищення за порядну оплату з теплої руки? — запитав я.

— Знов інсинуація, якої не можеш доказати. А втім, що мене обходить люстратор! Він не мій підчинений, і я не ручу за його чесноту.

— Зачинаю розуміти, — промовив я. — Одно лише неясне ще мені. Пан староста самі сказали, що проти К-ського війта були скарги і треба було посилати в село люстратора. Його урядове справоздання вивело справу зовсім начистоту. Отож я рад би знати, чи пан староста самі особисто переконані про правдивість того справоздання?

— Я? Особисто? — здивовано запитав староста. — Ну, особисто... але яке, властиво, діло тобі до мого особистого переконання?

— Адже ж пан староста подекуди також заняли становище в тій супереці, яка в тім селі ведеться між купкою визискувачів і купкою молодших, більш освічених селян, так званою "партією читальників".

— Ах, не говори мені про тих огидних драбуг! Самі грубіяни, раубшіци та перекручені голови. Радикалами себе називають. Ну, так, твоя школа, любчику. Еге, дійсно, твоя школа! Але кажу тобі, не маєш чого гордитися нею. Се зовсім цілковиті простаки, і лише для того бавляться в опозицію, бо їх розпирає зависть, що не вони, а старі верховодять у селі.

— Їх душ і мотивів я не знаю. Знаю тілько, що вони домагаються таких елементарних річей, як обрахунку громадської каси, прилюдного ліцитування громадських грунтів і т. і. Тому-то по їх боці й стала найбільша часть людей у селі, і ся більшість побідила також при

виборах. Боюсь, що коли сей вибір буде уневажнений, то в селі може прийти до поважних розрухів.

— Ха, ха, ха! — голосно зареготався пан староста. — Розрухів, кажеш! Вибачай, але мене сміх збирає. Ха, ха, ха! У мене розрухи! Ну, то ти зовсім не знаєш нашого хлопства. Не бійся, любчику! Ще я пан над ними, і вони мусять скакати так, як я заграю, а не я під їх дудку. Вибір буде уневажнений, се таке певне, як амінь у отченаші, і дотеперішній начальник мусить бути вибраний наново.

— Але яку ж ціль може мати така політика? — запитав я зачудуваний. — Говорю "політика", бо селяни зараз у першій розмові назвали мені цілий десяток сіл, де, як кажуть, війтами є самі славні злодії, ошуканці, збуї, що тішаться очевидною протекцією властей.

— Се неправда, любчику мій. Рішучо неправда. Славні злодії! Хіба ж хоч одному з них доказано коли-небудь крадіж або спроневірення? А не маючи доказів у руці, як можна очорнювати таких людей? А втім, як думаєш, любчику мій, чи котрий-небудь із тих твоїх радикалів позволив би поводитися з собою так, як я сьогодні поводився з К-ським начальником?

— Певно, ні.

— Ага! А видиш! От тобі й на! А в такім разі зрозумієш, що в інтересі спокою і порядку я мушу дбати про те, щоб вибирати на свої знаряди і піддержувати таких людей, які мені найліпше йдуть під руку. На се я тут і за се я одвічальний.

Розмова доходила, нарешті, до дуже цікавої точки, та нараз пан староста зирнув на годинник і промовив:

— Ну, мій любчику, пора вже тобі в дорогу.

Він задзвонив. Жандарм Бордуляк показався в дверях.

— Підіть до візника до стайні і скажіть йому, щоб зараз запрягав. Відвезе отсього пана на стацію залізниці. Ви також поїдете з ним, проводите пана, але позаслужбово, розумієте?

— Так, пане старосто.

І коли жандарм віддалився, промовив пан староста до мене, всміхаючись на кутні зуби:

— Розуміється, ти зараз розмажеш усю ту пригоду в газетах, будеш жалуватися на насильство...

— Певно.

— Ну, так, я так і знав. Можеш чинити се, любчику, можеш чинити! Мені сим не зашкодиш.

— Мені й байдуже про те.

— Ну, а тобі самому... Чи тобі сим поможеться що-небудь? Що сталося, те вже не відстанеться.

— Може, се поможе дещо на будуще.

— На будуще? Ну, можеш бути певний, доки я тут паном і комендантом у повіті, доти ані ти, ані ніхто інший, подібний до тебе, не сміє безкарно вступити на сю землю. Я буду боронитися від вас, як від зарази, і знайду вже способи... І відповім за все, про се можеш бути певний. А що торкається до тебе самого, — тут він заговорив зовсім інтимно і притис мене до своїх грудей, — я б радив тобі від щирого серця, любчику, закинь цілу нинішню пригоду в криницю забуття. Хто

знає, може, прийдуть випадки в твоїм житті, коли се буде могло тобі на щось придатися... Коли тобі буде дуже любо, що се почислиться тобі між плюси. Повторяю тобі — мені не пошкодиш, але коли промовчиш, то се буде тобі записано на користь на дуже, дуже високім місці. Бо знай, — тут його мова перейшла в ледве чутне таємниче шептання, — те, що нині спіткало тебе, се не була моя власна воля, але... Ну, досить, решта — то урядова тайна.

Коли я в супроводі жандарма вийшов на подвір'я і сів на гарний критий повіз пана старости, а повіз рушив помалу, то надутий індик не переставав булькотати дуже люто, замітав землю крильми, очевидно в тім незламнім переконанні, що він тут необмежений пан не тільки над цілим подвір'ям, але й над цілим містом і повітом, і що все тремтить перед його грізним булькотанням.

II

Минули два роки від тої моєї наукової подорожі. Галичину тим часом навістили соймові вибори, і люди почали вже потрохи видужувати від їх забійчих наслідків, коли одного дня на Мар'яцькій площі у Львові я здибав пана старосту Зам'ятальського. Був гарний холодний зимовий день, і він, обтулившися кангуровим футром, ішов трохи скулений, але все ще немов пильно кудись поспішаючи. Пізнав мене за першим позирком і простягнув мені руку.

— Ну, як поживаєш, шибайголово! Здоров? Усе в гуморі? Все при апетиті, щоб з'їсти хоч одного визискувача на день? Га, га, га! Дуже рад тебе бачити.

Я запитав його, що поробляє у Львові і як йому поводиться на його одвічальнім становищі.

— Що? — скрикнув він і зупинився. — То ти не знаєш, що я постійно жию у Львові і що те становище вже від двох місяців займає хтось інший?

На мій сором, я не знав про се нічого і просив у нього вияснення.

— Е, се довга історія, хоч мені дивно, як се сталося, що ти так-таки нічогісінько не знаєш про неї.

Я звинявся тим, що довший час не був у Галичині.

— Ну, знаєш, любчику, се цікава історія, і тобі пожиточно буде почути її. Адже з тебе також кавалок поета, то, може, моя історія тобі й придасться де на що. Причинок до пізнання людей, любчику, але то такий, які тілько ми, політичні урядники, можемо призбирувати. А притім причинок до історії людської злоби! Класичний, побачиш сам! Але що се ми балакаємо на вулиці на такім лютім морозі? Ось ходи зо мною на хвилину. У Войцеховського3 сьогодні флячки, моя пасія! Знаєш, я тоді пустив тебе від себе голодного, то хочу сьогодні зреваншуватися. Ходи! При склянці пива якось наручніше оповідати.

Швидко по тім ми сиділи в теплій, хоч тісній, голій і досить темній сепаратці, заїдаючи тепле снідання і попиваючи баварське пиво. Пан староста проявляв прегарний апетит і, заживши дві тарілки флячків, розпочав своє оповідання.

— Що то я хотів казати тобі, любчику! Ага, вибори до сойму, будь вони богом прокляті! Не можеш думкою здумати, що се за закрутенина для нашого брата, політичного урядника! А яка одвічальність! У мене аж мурашки бігають поза плечима, коли подумаю про се. А додай іще інтриги, підшепти з найрізніших боків, підозрівання й зажалення. Багно, кажу тобі! А над усім тим мусить староста уноситися, як дух господень над водами. І коби-то йому хоч ізверха влегшувано його завдання! Та де тобі! Їм там досить — дати йому надзвичайну повновласть, зробити

його, скажім так, паном над життям і смертю, — а потому що! Нехай собі, мовляв, справляється як уміє. Або ще й візьмуть та й уведуть його во іскушеніє! Гидота, кажу тобі!

Сі загальні міркування не дуже-то заохотили мене до слухання. Я завважив, що се для мене темна вода во облаціх.

— Зараз, зараз тобі проясниться, любчику! — сквапно відповів він. — Побачиш, що я не балакаю ніякої зайвини. Але здається, що ти нічогісінько не знаєш сеї історії, то мушу розповісти її тобі ab ovo4.

Отже, початок історії був такий, що для недалеких соймових виборів із сільської курії ми мали трьох кандидатів. Повіт, як знаєш, наскрізь руський, і для того з боку правительства в першій лінії рефлектовано на польського кандидата. Такий кандидат виявився нам у особі пана Цапцялапського, який незабаром, зложивши суму 3000 гульденів, одержав затвердження своєї кандидатури від польського центрального виборчого комітету. Глупий-преглупий панок, кажу тобі! Ігноранція в політичних і всяких інших річах, якій дорівнювала хіба його шляхетська фума та надутість. Але зрештою в товаристві дуже милий, особливо при дамах, добрий танечник і дуже добре грав тарока. Його маєткові відносини були, розуміється, сильно зашлапані, а мандат до сойму мав йому — не тямлю вже як — допомогти вилабудатися з фінансових клопотів.

У руськім таборі, розуміється само собою, були два кандидати, які в своїх кандидатських промовах щосили нападали на польського урядового кандидата, висловлювали дуже народолюбні, дуже поступові і дуже руcько-патріотичні думки, хоча перед своїм виступленням до кандидатури оба (не рівночасно!) були в мене і представлялися мені як найспокійніші, найлояльніші і до правительства всею душею прихильні мужі. Один — се був старий сільський панотчик, декан, чоловік, що весь свій вік не дбав ні про яку політику і, бачилось, посвячав ціле життя тільки своїм требникам та цілому тузинові своїх дітей, з року на рік, окрім календаря і шематизму, не читав ніякої книжки і задля сього

признавав себе вірним і непохитним прихильником староруської партії. Зрештою милий, гостинний панотець, невичерпаний фацеціоніст, славний картяр і пристрасний стрілець. Отсей панотець видався мені немов сотвореним на руського посла.

Аж тут приносить мені лихо ще третього кандидата, також русина. Його сподівана кандидатура була заповіджена в часописях. Я вже знав його. Великий руський патріот, гімназіальний професор, фаховий політик, письменник і газетяр, — одним словом, світоч руської нації. Молодорусин, розуміється. Демократ, опозиціоніст, хитра голова. "Ну, — подумав я собі, почувши про його кандидатуру, — скорше ти тріснеш, ніж у моїм повіті одержиш мандат!". Я, бідолаха, й не знав, що мені самому прийдеться далеко швидше тріснути, ніж йому.

І ось одного дня сей пан, кандидат зі Львова, являється у мене. Представляється мені. Балакаємо про се, про те. І про політику. Панок висловлює зовсім здорові погляди. Нараз і випалив: "Приходжу представитися вам як урядовий кандидат. Прошу, прочитайте отсе!" І передав мені писання від дуже, дуже високопоставленої авторитативної особи. Я прочитав, obstupuł5, поклонився і обіцяв сповнити свій обов'язок.

Я поїхав з новим кандидатом по повіті. Ми скликали зібрання виборців, і він представлявся виборцям. Промовляв. Кажу тобі — страхи страшенні. Аж мороз дере поза плечі... Правдиві бунтівницькі речі про нужду, та біду, та насильства, та притиск! В моїм житті я ще не чув нічого подібного. Ти, певно, не міг би був говорити більше по-бунтівницьки. І все те смів сей нелюд розтрублювати по моїм повіті, так скажу, натикати мені особисто під ніс. І я мусив слухати і не смів ані пікнути. В тім авторитативнім писанні наказано — так, наказано мені виразно іменем іще вище поставленої особи, — ти, певно, догадуєшся якої, — мати бачне око на поводження пана кандидата, але не робити йому ні в якім разі жадної перешкоди. А потім я мав приїхати до Львова і самому високопоставленому здати вірну реляцію.

Я поїхав до Львова. Розуміється, що в своїй реляції я силкувався якнайяркіше висловити своє обурення на сього кандидата. Та подумай собі мій переляк, коли високопоставлений при тім лише всміхнувся, ласкаво похитав головою і промовив:

— Гарно! Гарно! Хитрець добре відіграв свою роль. Отже, пам'ятайте, його кандидатура стоїть. Шляхтичеві мусите обіцяти реванш при якійсь іншій нагоді і склонити його до відступлення, а попові...

— Сьому досить лише кивнути, то він зараз і сам відступить, — осмілився я перебити. За те мене зміряно від тім’я до п’яти строгим поглядом, мов школяра, що зробив помилку в азбуці!

— Не плетіть дурниць! Піп мусить кандидувати і ганебно впасти, щоб виявилась виразно слабість його партії. Зрозуміли?

Можеш зміркувати, любий мій, що з сеї аудієнції я вийшов мов у ступі заопиханий, увесь облитий потом. Я почув, що моя звізда блідне.

Я пішов до заприязненого зі мною високого урядника в найближчій канцелярії, щоб перед ним розкрити свою душу. Він з великим співчуттям розпитував мене про подробиці моєї аудієнції, про політичну ситуацію в моїм повіті, про настрій людності і т. і. Я вияснив йому, як то небезпечно впускати в мою спокійну кошару такого вовка, як отсей молодоруський кандидат. Він згодився зі мною і обіцяв мені зробити все можливе, щоб усунути сю кандидатуру. Я аж легше відітхнув. Мій приятель — то була дуже впливова особа, так сказати, alter ego6 самого високопоставленого, і звичайно брав на себе такі делікатні історії, яких високопоставлений не бажав брати на свій скарб.

В добрій надії поїхав я назад на своє становище. Наближався день виборів. Зі шляхтичем я впорався швидко: я допоміг йому здобути у Флоріянці7 гіпотечну позичку на його добра, і при тій нагоді ті добра

оціновано так високо, що шляхтич був би дуже вдоволений, коли б при продажі одержав був стільки грошей, скільки тепер дістав у позичку.

Лишились тепер оба русини, і з ними я мав правдивий святий хрест. Раз один прибігав до мене, то знов другий, щоб очорнювати противного кандидата і просити виключної протекції у високого правительства. От якби ти се був побачив! Кажу тобі — мерзота! Піп приніс мені цертифікат від митрополита, професор — довірений лист від якогось іншого достойника. Піп говорив про професора, що се п'яниця і безбожник; професор закидав попові, що тягне до шизми і кандидує за московські рублі. А зі Львова не приходило ніщо, жадна нова інструкція. Лиш два дні перед вибором надійшла лаконічна телеграма: "Поки що все по-старому".

Розуміється, я вже заздалегідь поробив усі приготування і був спокійний. Минув іще день. В повіті клекотіло, як у казані. Відбувалися збори, оба кандидати обкидали болотом один одного і противні партії, сипались кореспонденції, напасті, інтерпеляції і спростування, розворушення росло до нечуваних розмірів.

Нараз, уже по замкненні канцелярії, отже, вечором перед самим днем виборів, надходить шифрована депеша зі Львова. Хапаю її тремтячою рукою, розриваю штемпель і читаю:

"При завтрішнім виборі мусять оба руські кандидати ганебно впасти, а ви самі мусите бути вибрані послом".

А під тим підпис мого впливового приятеля.

Можеш собі подумати, як мені зробилося на душі. Про автентичність наказу не було що й сумніватися, — я знав аж занадто добре стиль таких наказів, а в отсьому спеціально, бачилось мені, лежав глибокий політичний змисл. Та пункт тяжкості сього наказу бачив я зовсім деінде. Адже ж уже був вечір, завтра мали відбутися вибори, і то рівночасно в

трьох місточках, досить віддалених одно від одного. Наказ прийшов пізно, а проте мені велено віднести блискучу побіду. Очевидно, хотіли побачити пробу моєї політичної догадливості і моєї адміністраційної енергії. Я зрозумів се: мені завдано важку задачу, щоб побачити, чи буду здібний до ще тяжчих. Тут ходило о цілу мою будущину. Я опинився мов огнистий кінь-бігун перед бар'єром. Відвага роздувала мої ніздрі.

Повзяти постанову, уложити план і визначити способи для його виконання — все се було для мене ділом кількох хвилин. Я хотів показати, що можу і як далеко сягає моя сила. Ще сеї самої ночі погнали кінні післанці на всі боки, телеграф бринів, жиди радувалися, ціла машина пішла в рух.

Другого дня у всіх трьох місточках вибрано мене величезною більшістю на посла до крайового сойму.

Вражіння, яке зробив сей результат вибору... Ні, хто його сам не пережив, не бачив, тому його словами не розповіси. Подумай: в першій хвилі повне остовпіння, потім гомерівський сміх, потім де-де вибухи лютості і окрики розпуки, а потім...

Він зневажливо махнув рукою, промочив горло свіжою гальбою і говорив далі вже спокійніше:

— Що сказали на се кандидати? Ну, піп здвигнув лише раменами і поліз у свою нору, не кажучи ані слова, а професор, як бомба, влетів до моєї канцелярії.

— Пане старосто, — прохрипів він, ледве здержуючи свою лютість, — що се має значити?

Я мовчки показав йому телеграму. Він поблід на лиці як стіна, поклонився і пішов, щоб не гаючись гнати до Львова. Я легше відітхнув. Я боявся дожити з тим чоловіком якої гіршої сцени.

Отсе сиджу собі преспокійно за своїм столом і пишу докладну реляцію про хід вибору, коли нараз бух мені експрес-телеграму зі Львова! Відчиняю її і — стовпію. Там стояло написано:

"Нещасливий чоловіче, що ти накоїв!"

І підпис самого високопоставленого.

Я почав уже догадуватися своєї біди, та проте скріпив серце і вислав відворотно депешу, в якій дословно повторив учорашню телеграму. По кількох годинах одержую ще дві депеші зі Львова. Одну від мого впливового приятеля, такого тенору:

"Нещасний друже! Я не посилав вам ніякісінької телеграми. Ви впали жертвою негідної містифікації. З сердечним співчуттям ваш..."

Друга депеша була від "нього самого" і мовила коротко:

"По трьох днях зложите свій мандат, розпишете нові вибори і допильнуєте, щоб вибрано професора. Кошти вашого вибору будуть вам винагороджені".

Що маю тобі ще сказати? По трьох днях я вже не був послом до крайового сойму, а заким минув дальший місяць, вибрано львівського професора величезною більшістю голосів на посла. Рівночасно відкликано мене з мойого становища і надано мені тут, у Львові, підрядне місце. Але я ще не стратив надії. Своїм вибором, хоч він і полягав на містифікації, зложив я блискучий доказ своєї енергії і здібності. Надіюсь, що дуже швидко знайдеться для мене відповідне поле до праці.

Пан Зам'ятальський оказався дійсним пророком. При недавніх виборах до ради державної був він уже на іншім важнім і одвічальнім становищі і здобув собі нові лаври. Та се вже не належить сюди.

Ми балакали ще про його трагічну долю, і я не міг здержати себе, щоб не запитати:

— Невже ж так-таки й не вийшло на денне світло, хто властиво позволив собі змістифікувати вас таким нечуваним способом?

— На денне світло? — скрикнув він з невданим переляком. — Що за ідея, любий мій! Такі річі не виходять у нас ніколи на світло. Ніщо не виходить у нас на світло. Та й пощо? Ми ж і без того знаємо, чия в тім була рука. Ти вже розумієш мене, а коли ні, ну, то тим ліпше. Решта — се урядова тайна.

Ми розсталися приятелями, — розсталися тим разом, надіюсь, назавсіди.

———————————

1 Кругом (нім.). — Ред.

2 Оце слово (франц.).— Ред.

3 Торгівля колоніальних товарів і кімната до снідань у Львові, куди в 90-х роках любили заходити дрібні урядовці.

4 Спочатку (лат.). — Ред.

5 Остовпів (польськ.). — Ред.

6 Друге "я" (лат.). — Ред.

7 Краківське товариство взаїмних обезпечень від огню.